

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 343.9

Лариса Михайлівна МАР'ЄНКО,
аспірантка
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ПОГРОЗ ТА НАСИЛЬСТВА ЩОДО СУДДІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Поширення погроз та насильства щодо суддів, народних засідателів та присяжних (ст. 377 КК України) становить небезпеку не тільки і не стільки для конкретних випадків судового вирішення спорів про право, скільки для правосуддя в цілому як інституту, що збалансовує апарат держави, забезпечує гарантії соціальної справедливості й визначає правовий вектор та форми соціогенези в державі. Нормальне функціонування правосуддя є умовою цивілізованого розвитку будь-якого суспільства, виразом його іманентної конвенційної здатності, здатності укладати та підтримувати суспільний договір, бути солідарним у вирішенні спільних проблем, мислити категоріями загального блага й діяти в установках та орієнтаціях на рівність і справедливість. Насильницький же вплив на інститут правосуддя, який серед іншого і зокрема виражається у погрозах і насильстві щодо суддів, руйнує цей каркас «соціогенетичної жорсткості», що утримує демократичний і правовий формат суспільного руху крізь нашарування цілком закономірних і неминучих суперечностей, конфліктів і спорів. А надто потужним виявляється деструктивний вплив кримінальних практик, формально-юридичні ознаки яких передбачено статтею 377 КК України, на правосуддя транзитивних суспільств, до яких належить і українське: обструктивні властивості в таких умовах екстраполюються на сферу національної безпеки, розкриваючись у широкому спектрі загроз державності й тих засновків, із яких вона виводиться.

Усвідомлення цієї обставини виводить на розуміння необхідності розробки ефективних заходів протидії відтворенню цих злочинів.

Первинним етапом на цьому шляху є формування адекватної інформаційної моделі стану відповідного сегменту злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним дослідженням протидії злочинам проти правосуддя приділяли увагу такі вчені, як М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, В. І. Борисов, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, О. О. Вакулик, А. В. Воронцов, А. В. Галахова, М. Н. Голоднюк, В. В. Голіна, В. О. Глушков, Н. О. Гуторова, Т. М. Добровольський, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, В. Ф. Кириченко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, М. І. Колос, М. В. Косюта, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. Т. Маляренко, О. І. Медведько, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, С. С. Мірошніченко, А. А. Музика, Ю. В. Орел, В. І. Осадчий, Л. М. Палюх, М. І. Панов, І. О. Плужнік, А. В. Савченко, Г. П. Середа, В. О. Туляков, А. В. Раденький, Ш. С. Рашковська, Б. В. Романюк, Є. Л. Стрельцов, С. А. Тарарухін, М. І. Хавронюк, М. Д. Шаргородський, С. С. Яценко та інші. На дисертаційному рівні кримінологічні проблеми запобігання злочинам проти правосуддя були досліджені у докторській дисертації С. С. Мірошніченка (2012 р.). Разом із тим, визнаючи суттєвий внесок зазначеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити, що сучасні знання про стан погроз і насильства щодо суддів відсутні.

Мета статті – виявити, дати науковий опис і пояснення основним кримінологічним показникам стану погроз та насильства щодо суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принагідно звернімо увагу на те, що протягом останніх десяти років в Україні не зареєстровано жодної погрози або насильства щодо народного засідателя чи присяжного. У зв'язку з цим, а також з метою економії семантичних засобів, ми свідомо обмежили предмет цього дослідження виключно насильницьким впливом на суддів у зв'язку з їх професійною діяльністю. Тож, у подальшому, говорячи про показники поширеності злочинів, передбачених статтею 377 КК України, йтиметься про відповідні посягання на суддів.

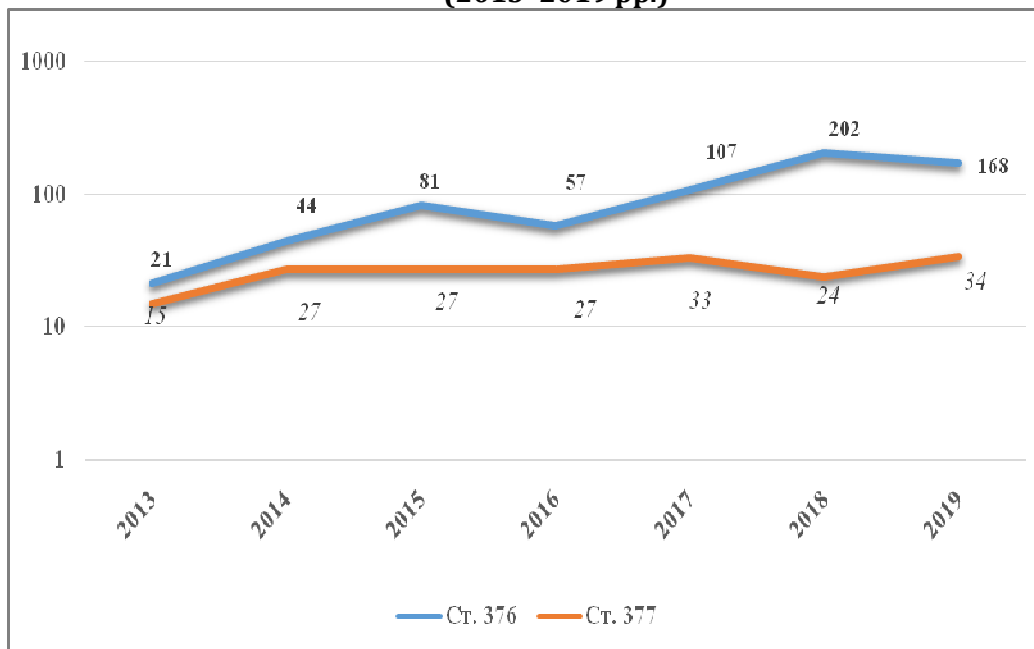
Зауважимо, що з кримінологічної точки зору, яка, серед іншого, може бути виражена аналітичними засобами структурно-функціонального підходу до вивчення соціальних явищ і процесів, погроза або насильство щодо суддів є діянням, однопорядковим з іншими формами протидії правосуддю, такими як втручання в діяльність судових органів (кримінально-правова норма ст. 376 є загальною по відношенню до спеціальної ст. 377 КК України), умисне зниження або пошкодження майна судді (ст. 378 КК України), посягання на його життя (ст. 379 КК України), введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України). Перелічені діяння можуть бути об'єднані в *активну пряму форму протидії правосуддю*. Поруч із цим існує активна непряма форма (перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку – ст. 386 КК України) і *пасивна форма*, найбільш показовим (принаймні у кількісному виразі) проявом якої

є невиконання судових рішень (ст. 382 КК України). Отже, аналіз стану погроз і насильства щодо суддів буде більш повним та адекватним, якщо він буде контекстуальним, тобто з урахуванням хоча б найбільш загальних закономірностей відтворення інших кримінальних практик, що становлять як активну, так і пасивну форму протидії правосуддю.

Звернення до офіційної державної статистичної звітності про стан зареєстрованих кримінальних правопорушень дає підстави зробити висновок про наявність загальної тенденції до зростання кримінальної протидії правосуддю стосовно професійної діяльності суддів узагалі та рівня злочинів, передбачених статтею 377 КК України, зокрема (див. діаграму 1).

Діаграма 1

**Графічне зображення рівня й динаміки втручання в діяльність
судових органів та погроз і насильства щодо суддів
(2013–2019 рр.)**

Як можна побачити з діаграми, сукупний семирічний зареєстрований рівень злочинів, передбачених статтю 377 КК України, становив 187 випадків, а злочинів, передбачених ст. 376 КК України, – 680 випадків. При цьому, починаючи з 2013 р., відмічається планомірне зростання рівня і втручань у діяльність судових органів, і її помірно насильницької форми – погроз та насильства щодо суддів, що опосередковано підтверджує приналежність цих видів кримінальних практик до тієї ж самої форми руху соціальної матерії, вектору розгортання деструктивної людської енергетики, спрямованої на інститут правосуддя.

Також звертає на себе увагу і та обставина, що таке зростання, починаючи з березня 2014 р., відбувається на тлі істотного скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію АРК та окремих районів Донецької і Луганської областей. Таким чином, варто говорити про істотну інтенсифікацію кримінальної активності за досліджуваними параметрами. Більш детальне уявлення про неї забезпечує розрахунок показників динаміки (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зведені відомості про показники рівня й динаміки втручання в діяльність судових органів та погроз і насильства щодо суддів (2013–2019 рр.)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Середнє значення ряду
Погроза або насильство щодо судді								
Зн	15	27	27	27	33	24	34	27
Ап (б)	-	12	12	12	18	9	19	13,7
Ап (л)	-	12	0	0	6	-9	10	3,2
Тз (б)	-	1,8	1,8	1,8	2,2	1,6	2,267	1,911
Тз (л)	-	1,8	1	1	1,222	0,727	1,417	1,144
Тп (б)	-	80	80	80	120	60	126,7	91,2
Тп (л)	-	80	0	0	22,2	-27,3	41,7	19,4
Утручання в діяльність судових органів								
Зн.	21	44	81	57	107	202	168	97
Ап (б)	-	23	60	36	86	181	147	76,2
Ап (л)	-	23	37	-24	50	95	-34	24,5
Тз (б)	-	2,095	3,857	2,714	5,095	9,619	8	5,23
Тз (л)	-	2,095	1,841	0,704	1,877	1,888	0,832	1,54
Тп (б)	-	109,5	187,5	171,4	409,5	861,9	700	406,6
Тп (л)	-	109,5	84,1	-29,6	87,7	88,8	-16,8	53,9

**Зн. – значення; Ап – абсолютний приріст; Тз – темп зростання; Тп – темп приросту (%); (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом.*

По відношенню до базового 2013 р. найвищі показники абсолютного приросту погроз або насильства щодо суддів зафіксовано у 2017 та 2019 рр.: у розрахунку базисним методом – 18 та 19 злочинів, ланцюговим – 6 і 10 злочинів відповідно. Це ж саме можна сказати і про теми зростання (2,2 та 2,267 – базисним методом; 1,222 та 1,417 – ланцюговим) і приросту (120 % і 126,7 % за базисним розрахунком та 22,2 % і 41,7 % – за ланцюговим). Середній темп приросту, розрахований базисним методом, становив 91,2 %, ланцюговим – 19,4 %, що можна віднести до вельми високих показників. При цьому до 2014 р. відбувалося зростання, протягом 2014–2016 рр. – стабілізація на одному рівні у 27 злочинів, після чого відновилося незначне та нестабільне зростання з коливаннями до показників у 2018 р., найнижчих за період стабілізації. Вочевидь, для такої статистичної картини не було і немає об'єктивних передумов. Це стосується і так званої стабілізації і низхідних траєкторій у відтворенні цих злочинів. Детермінаційний комплекс цих злочинів, який склався на кінець 2013 р. – початок 2014 р., якщо і змінився, то в бік погіршення ситуації. Дійсно, можна апелювати до позитивної оцінки проведеної в Україні судової реформи з боку Ради Європи. Зокрема, йдеться про те, що Україна вжила широкомасштабних законодавчих зусиль, спрямованих на приведення судової системи у відповідність до принципу верховенства права та зміцнення незалежності судової влади, щоб система правосуддя могла відігравати важливу роль у забезпеченні демократичних стримувань і противаг між різними державними гілками влади. Завдяки цьому нашій державі на законодавчому рівні вдалося виконати близько 90 % цілей, передбачених Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Значно наближеними до стандартів Ради Європи є і правила добору суддів, рішення щодо кар'єри суддів, їх призначення та звільнення й вирішення дисциплінарних питань. Процедура відбору та призначення ґрунтується на конкурсних засадах та об'єктивних критеріях, ураховуючи кваліфікацію, професійні навички та доброчесність кандидата. Тож, ці процедури в цілому відповідають стандартам Ради Європи. Таким чином, результати судової реформи демонструють позитивну тенденцію у підвищенні професіоналізму, ефективності та якості правосуддя, а також у зменшенні рівня корупції¹.

Однак не можна не вказати і на інші кримінологічно значущі індикатори, які дають змогу збалансувати уявлення про стан здійснення правосуддя в країні. Так, як впливає зі звіту «Індекс сприйняття корупції» (Corruption Perceptions Index 2019), підготовленого Transparency International, у 2019 р. Україна вперше з 2014 р. погіршила своє становище, отримавши 30 балів і посіла 126-те місце серед 180 країн і територій. Втім, як і роком раніше, в актуальному «Індексі сприйняття корупції» Україна

¹ Оцінка судової реформи в Україні за період з 2014 по 2018 роки та відповідність реформи стандартам і рекомендаціям Ради Європи. Консолідований документ (квітень 2019) // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/assessment-consolidated-ukr/168094dfe7> (дата звернення: 20.02.2020).

була оцінена як найкорумпованіша країна Європи¹. Тому не дуже переконливими видаються висновки неспеціалізованих міжнародних організацій про покращення в Україні ситуації зі станом корупції. Крім того, недвозначними є і результати соціологічного дослідження, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова (лютий 2019 р.), відповідно до яких абсолютна більшість респондентів (близько 78 %) не довіряють українським судам, вважаючи їх необ'єктивними, залежними у своїй діяльності та корумпованими².

Крім чинника корупції та критичного низького рівня довіри населення України до вітчизняних судів, протягом останніх п'яти років не поліпшилися також і інші фактори, вмонтовані в детермінаційний процес кримінальної протидії правосуддю стосовно діяльності судів. Ідеться про економічні, політичні, культурно-психологічні й організаційно-управлінські фактори. Тож, ніщо не говорить про те, що рівень погроз або насильства щодо суддів має знижуватись або ж залишатися на сталому рівні порівняно з 2014 р. Варто радше визнати наявність проблеми латентності цих злочинів.

Опосередковано на цю обставину вказує і те, що динаміка злочинів, передбачених статтею 377 КК України, значно відрізняється від показників втручання в діяльність судових органів. Істотно відмінними є не лише темпи зростання і приросту (406,9 % та 53,9 % – середні показники темпів приросту та зростання, розраховані базисним і ланцюговим методами відповідно), а і періоди динамічних коливань, які за 2015 та 2016 рр., а також за 2018 і 2019 рр. виявляються контраверсійними. Певна річ, хоча ми і вказували, що норми статей 376 та 377 КК України співвідносяться як загальна та спеціальна, це не повною мірою так. Справа в тому, що низка фактів погроз і насильства щодо суддів (а так само знищення або пошкодження їх майна, посягання на їх життя) вчиняється не з метою вплинути на ухвалення ними рішень, а з метою помсти за професійну діяльність. Діяння, вчинені з таких мотивів, не охоплюються диспозиціями частин статті 376 КК України. Однак це має, навпаки, свідчити на користь того, що показники динаміки злочинів, передбачених статтею 377 КК України, мають бути ще більш вираженими в бік зростання, аніж аналогічні показники втручання у діяльність судових органів. Проте статистично вони в цілому можуть урівноважуватися особливими формами ненасильницького втручання в діяльність судових органів, базові фактори яких виходять за межі детермінаційного комплексу погроз або насильства щодо суддів. Ідеться, скажімо, про втручання в діяльність суддів з боку голів судів, працівників СБУ, прокуратури та ДБР. Однак ці випадки не є надто

¹ Україна погіршила свої показники в індексі сприйняття корупції. *Deutsche Welle*. 2020. 23 січня. URL: <https://p.dw.com/p/3WeuX> (дата звернення: 20.02.2020); Чому в Україні відбувся відкат у боротьбі з корупцією. DW. 2020. 23 січня. URL: <https://p.dw.com/p/3WfAo> (дата звернення: 20.02.2020)

² Ставлення громадян України до судової системи: результати соціологічного дослідження Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова (7–14 лют. 2019 р.) // Укр. центр економ. та політ. досліджень ім. О. Разумкова : офіц. сайт. URL : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-sistemy> (дата звернення: 19.02.2020).

поширеними, що дає нам змогу говорити про статистичне врівноваження розбіжностей в обсягах кримінально-правової охорони в межах статей 376 та 377 КК України.

Тож, якщо орієнтуватися на приблизні показники темпів приросту та зростання, що демонструє відтворення втручань у діяльність судових органів, а також перевести їх в абсолютні показники, зіставні з базовим рівнем погроз або насильства щодо суддів, зареєстрований у 2019 р. рівень злочинів, передбачених статтею 377 КК України, мав би скласти приблизно 87–90 злочинів. Таким чином, рівень латентності за найскромнішими підрахунками становить близько 62 %.

До розрахунку нами не включено показники крайньої насильницької форми – посягань на життя суддів, а також випадки умисного знищення та пошкодження майна суддів. За першою позицією (ст. 379 КК України) семирічний показник рівня становив 12 злочинів (у 2013 р. – 1, у 2014 р. – 4, у 2015 р. – 3, у 2018 та 2019 рр. – по 2), за другою (ст. 378 КК України) – 27 злочинів (у 2013 р. – 2, у 2014 р. – 5, у 2015 р. – 4, у 2016 р. – 7, у 2017, 2018 та 2019 рр. – по 3). Статистично ці показники не є значущими й можуть братися до уваги лише для порівняльного дослідження сукупних показників злочинів, об'єднаних у кримінологічні групи.

Здійснений нами аналіз матеріалів 110 кримінальних проваджень і 45 вироків у провадженнях про злочини, передбачені статтею 377 КК України, а також даних офіційної державної статистичної звітності надає можливість зробити висновок, що в більшості своїй (у 79 % випадків) погроза або насильство щодо судді вчиняються у зв'язку зі здійснення ним професійної діяльності в межах кримінального провадження (2 % – щодо слідчих суддів). Приблизно порівно, по 10,5 %, розподіляються частки цих злочинів, вчинюваних щодо суддів у цивільних провадженнях і провадженнях у справах про адміністративні правопорушення.

Найчастіше, у 87 % випадків, аналізований злочин вчиняється у вигляді погрози вбивством чи фізичною розправою. Спосіб вбивства, як правило, не конкретизується. Лише в поодиноких випадках трапляється відповідна деталізація погроз (підірвати будинок разом із потерпілим тощо) для більшого впливу на суддю. У 8 % випадків суддям погрожують тілесними ушкодженнями (наприклад, вприснути сірчану кислоту в обличчя). Приблизно у 5 % випадків погрози супроводжуються реальним фізичним впливом, що обмежується побоями або ж легкими тілесними ушкодженнями.

Здебільшого погрози висловлюються усно (94 %), до оголошення рішення суду (76 %). Остання обставина свідчить про превалювання в структурі погроз або насильства щодо судді тих випадків, що мають на меті вплинути на ухвалення рішень. Проте у 23 % трапляється висловлення наміру про помсту за професійну діяльність судді. здебільшого погрози – це дії, висловлені під час або одразу після проголошення вироку у кримінальному провадженні під час судового засідання, в залі суду.

Приблизно у 90 % випадків погрози висловлюються особисто судді.

В окремих випадках – з використанням телефону. Приблизно у 7 % злочинці вдаються до посередництва, переказують погрози судовим розпорядникам чи секретарям. У 3 % випадків для донесення погроз використовується поштовий зв'язок.

Так, 28.06.2012 р. гр-н К., переслідуючи прямий умисел, спрямований на порушення особистої безпеки судді Джанкойського міськрайонного суду АР Крим гр-ки М., з метою помсти, у зв'язку з винесенням 27.10.2011 р. обвинувального вироку цією суддею стосовно нього, за яким він був засуджений до 7 років позбавлення волі з конфіскацією майна, перебуваючи в приміщенні гуртожитку для засуджених Петрівської виправної колонії № 49 УДПтСУ в Кіровоградській обл., власноручно написав листа, в якому виклав погрози вбивством і фізичною розправою щодо судді та членів її сім'ї. Указаний лист К. вклав до конверта та відправив поштою, кинувши його до поштової скриньки на території Петрівської ВК № 49. Отримавши його 11.07.2012 р., суддя Джанкойського міськрайонного суду АР Крим гр-ка М. ознайомилась зі змістом та сприйняла погрози як реальні¹.

Потерпілими від аналізованих злочинів найчастіше стають судді-жінки, які у загальній структурі потерпілих займають 68,5 %. Злочинці ж – це переважно працездатні чоловіки (94 %), які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися (92 %), не одружені (96 %), з повною середньою освітою 83,2 % (ще 10 % – із середньо спеціальною, 6 % – із вищою, 0,8 % – з неповною середньою). Примітним є те, що 78,9 % злочинів раніше (не враховуючи фактів, із приводу яких відбувався судовий розгляд, що став приводом для вчинення злочину, передбаченого ст. 377 КК України) вчиняли злочини; погроза або насильство щодо судді виявилися для них закономірним продовженням «злочинної кар'єри», неспецифічним, переважно нігілістичним виявом їх антисупільної спрямованості.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що відтворення погроз або насильства щодо суддів демонструє несприятливу тенденцію. Незважаючи на скорочення території статистичного обліку злочинності, кількість випадків вчинення цього виду злочинів, як і переважної більшості інших, зростають, що свідчить про ускладнення комплексу криміногенних факторів узагалі й тих, що є найбільш активно детермінують злочини проти правосуддя, зокрема. Водночас відмічається латентизація злочинів, передбачених статтею 377 КК України. Нами встановлено приблизний рівень їх латентності – 62 %. Але більш точна цифра, а також причини цього явища – справа окремих досліджень.

На рівні аналізу ознак злочинців встановлено зв'язки між поширенням погроз або насильства щодо суддів і маргіналізацією населення. Абсолютна більшість тих, хто вчинив злочини, передбачені статтею 377 КК України, – працездатні, безробітні, неодружені, раніше судимі чоловіки. Це засвідчує існування зв'язків між маргіналізацією, прекарізацією та делегітимізацією

¹ Вирок Петрівського районного суду Кіровоградської області. Справа № 1120/1562/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27937989> (дата звернення: 12.02.2020).

державної влади: в умовах соціальної невладштованості, відсутності усталених траєкторій соціалізації легітимність знедержавлюється, а підстави й цінності суспільного договору розмиваються, що має вельми широкий спектр криміногенних наслідків, які не обмежуються виключно кримінальними нападами на судову владу й суддів. Останні є не більш ніж індикаторами тяжкого хворобливого стану суспільства. Його комплексна кримінологічна діагностика, *осмислення* – нагальна справа всієї національної безпеки, перспектив та установок на збереження української державності.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2020

Лариса Михайловна МАРЬЕНКО,

аспірант

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ УГРОЗ И НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ СУДЕЙ В УКРАИНЕ

Описано современное состояние угроз и насилия в отношении судей в Украине на основании базовых криминологических показателей уровня, динамики, структуры и ключевых признаков личности преступника. Установлено сохранение высокого уровня, негативной динамики и тенденции к латентизации этих преступлений. Выявлено, что абсолютное большинство из тех, кто совершил преступления, предусмотренные статьей 377 УК Украины, – трудоспособные, безработные, не состоящие в браке, ранее судимые мужчины. Как правило, это преступление совершается в виде устных угроз лишения жизни или расправы до постановления судебного решения и непосредственно в помещении суда. Большинство потерпевших – женщины-судьи, осуществляющие правосудие в уголовном процессе.

Ключевые слова: правосудие, судья, угроза, насилие, вмешательство, месть.

Larisa V. MARIENKO,

Post-graduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONDITION OF THREATS AND VIOLENCE AGAINST JUDGES IN UKRAINE

The article is focused on the current condition of threats and violence against judges in Ukraine on the basis of basic criminological indicators of the level, dynamics, structure, key features of the criminal's personality. Preservation of a high level, negative dynamics, a latent tendency of these crimes has been established. It has been revealed that the absolute majority of those who committed crimes under the Art. 377 of the Criminal Code of Ukraine - able-bodied, unemployed, unmarried, previously convicted men. As a rule, this crime is committed through verbal threats of deprivation of life, reprisals, before a court decision, directly at the court. Most of the victims are women judges who administer justice within criminal proceedings.

Key words: justice, a judge, threat, violence, interference, revenge.